

A *lehullott, elhamvadt, elolvadt, megromlott* ige rendre olyan történést jelöl, amely az adott tulajdonság megsemmisülését is jelenti. A *lehullott csillag* nem fénylik, az *elhamvadt tűz* nem forró, az *elolvadt hó* nem fehér, a *megromlott méz* nem édes. A sajátos jelentéstartalmat a *fényes, fehér, édes* melléknevek magas hangrendűségének a *lehullott, elhamvadt, elolvadt, megromlott* igék mély hangrendűségbe hajlása is érzékelteti, a történést befejezettségét jelölő igeikötők pedig nyomatékosítják.

A két versszak közötti, linearitást érzékeltető párhuzam (*Emléke visszacsillog – Fényes volt, mint a csillag – Még néha visszacsillog – Lehullott, mint a csillag*) ellentéttel és antiklimaxszal társul. Az indító négy sorban az ellentét és az antiklimax viszonylag mérsékelte, a szakaszok második négy sorában viszont az ellentét az antiklimaxot nyomatékosítja, kategorikussá teszi. Ezt támogatja a rímszerkezet is. A szakaszok élén olyan rímhívó áll, amelyre az ötödik sorban kancsal rím felel: *visszacsillog – mint a csillag*. A többi, szintén távoli rím közül az indító szakaszban kettő, a másodikban már csak egy terjed ki egynél több szótagra. A rímeknek a szakaszokon belüli ismételt „elhasonulása”, valamint a szakaszok egymásutánjában történő elszegényedése (*arcomra tűz – mint a tűz, mely fakó – mint a hó; simogató – mint a hó*) az érzelmek elhalványodásának érzékeltetéséhez járul hozzá. Ezt a folyamatot egyébként mintegy összefoglalóan jelzi a rímhelyzetben háromszor előforduló *tűz* homonima és a hozzá tartozó szerkezet jelentésének kétszeri „módosulása”, valamint a szakaszok második felében a sorok zárlatának ellentétet kiemelő, önrímként való ismétlése. Az antiklimaxot ellentéttel kategorikussá tevő, párhuzamosan olvasott két szakasz végén a *mint a csillag – mint a tűz – mint a hó – mint a méz* szókapcsolat monoton ismétlődése paradox lezárásként hat. Amint hogy paradox lehetne a címben szereplő *tavalyi* jelző is, ha időbeliségének kereteit a vers belső és külső összefüggései nem az időtlenség irányába tágítanák.

A hivatkozott irodalom

KABÁN ANNAMÁRIA 2011a. Lelkem sugarában. Fogódzók Dsida Jenő szerelmi költészetének újabb megközelítéséhez. Tiszatáj 65/3: 77–84.

KABÁN ANNAMÁRIA 2011b. Egyszerre fény gyúlt. Laterna magica. In: KABÁN ANNAMÁRIA – MÓZES HUBA: Ó, múzsa, tedd, mi Istened parancsa. Dsida-versek és -fordítások szövegépítése. Bíbor Kiadó, Miskolc. 38–41.

KABÁN ANNAMÁRIA

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Zalámbolási jegyzetek. – Az itt következő jegyzetek ahhoz a sorhoz tartoznak, amelyet BÜKY LÁSZLÓ írása, az *(El)zalámbol* (MNY. 2011: 78–81) nyitott meg. Ehhez az első cikkhez (és SZELP SZABOLCSnak egy más tárgyú szómagyarázatához) „Zalámboló lecsó” címmel fűztem kritikai észrevételeket (MNY. 2012: 73–80). Ezekre reagál BÜKY LÁSZLÓ válasza, a *Zalámbolás* (MNY. 2013: 77–80). Ebben a korábbi hibáinak csekély hányadát ismeri el, a többi állítása mellett kitart. Azok az érvek, amelyekkel igyekszik támogatni és kiegészíteni őket, önkényesek, erősen pontatlanok, nemegyszer szem elől tévesztik a lényegét, sőt a ferdítéstől sem mentesek.

Sem lehetőség, sem szükség nincs arra, hogy újra felsoroljam az első cikkel kapcsolatos kifogásaimat, ezért az alábbiakban főleg a BÜKY második cikkében felbukkanó részletekkel, az ottani érveivel szeretnék foglalkozni. A dolog természetéből adódóan azonban nem ígérhetem meg, hogy az önisméltést mindenütt sikerül elkerülnöm.

Sajnos már a második bekezdésben ferdítéssel találkozunk: „Az EWUng. az ige onomatopoetikus természetét az inetimologikus szó belseji *-m-* létével is bizonyítva látja” (BÜKY: MNy. 2013: 77). – Arról, hogy „bizonyítva látja”, valójában szó sincs. Mind a TESz., mind az EWUng. bizonytalan eredetűnek minősíti a *zalámbol* igét, illetőleg a tövét, és csak számításba vehető lehetőségként, „talán” megszorítással pendítik meg az onomatopoetikus származtatást. – Ezzel kapcsolatban kommentálhatom BÜKY cikkének lezárását is: „HORVÁTH LÁSZLÓ [...] visszatalál a kitaposott útra, amely végén a TESz., illetőleg az EWUng. található, de ezzel a zalámbolással nem bizonyítja ezeknek magyarázatát (i. h. 80). Erre csak azt felelhetem: az előző írással nem az volt a célom, hogy bizonyítsam a TESz. és az EWUng. magyarázatát. Abban az értelemben legalábbis nem, hogy meggyőzőbbnek tüntessem fel azt annál, mint maguk a szótárak teszik. A célom sokkal inkább a BÜKY-féle származtatás mérlegelése volt, és gyengéit látva az elemzés végén erre a következtetésre jutottam: „A *zalámbol* eredetének ügyében a legjobb megoldást egyelőre még mindig a TESz. magyarázata, pontosabban annak az EWUng. által javított változata kínálja” (HORVÁTH: MNy. 2012: 76–7).

Úgy gondolom, itt célszerű tárgyalnom BÜKY második cikkének azt a részletét, amelyben a *zalámbol* onomatopoetikus eredetét igyekszik cáfolni: „Azzal a megállapítással, hogy »Hangalaki felépítését, jelentését tekintve hangutánzó-hangfestő típusú szó lehet« a *zalámbol*, amint a TESz.-ben áll, nehéz egyetérteni, minthogy a hangutánzás-hangfestés mint olyan meglehetősen bizonyíthatatlan jelenség. A beszédhangokhoz képzettársítás valamely szöveg tartalma kapcsán kerül, s akkor, ha előfordulásaik mennyisége meghaladja a más szöveg(ek)ben tapasztalható előfordulási gyakoriságot” (BÜKY: MNy. 2013: 79). Sajnálatos, hogy BÜKY az idézett gondolatban és a hozzákapcsolt, a szófejtés lényegétől meglehetősen messzire vezető fejtegetésben (i. h. 79–80) összemosza az eredetbeli hangutánzást-hangfestést a szóhangulattal. – Ha valaki alaposan tanulmányozza az onomatopoetikus eredetű igéket, aligha tagadhatja, hogy a *zalámbol* a hangalakját, morfémaszerkezetét és jelentését tekintve beleillik a társaságukba. Súlyos nehézséget okoz viszont az, hogy a *zalámbol*-ban valódi hangutánzás nem érhető tetten. Mindezt együttesen figyelembe véve szerintem a TESz. és az EWUng. helyesen döntött azzal, hogy felvetette az ige onomatopoetikus származásának a lehetőségét, de csak „bizonytalan, talán” megszorítással.

A továbbiakban lényegében (egy-két kisebb eltéréssel) a BÜKY alkalmazta sorrendet követem a részletek tárgyalásában.

„HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 75) alaptalannak tartja az *-m-*-nek gyakorító szerepet tulajdonítani” – írja BÜKY (MNy. 2013: 77). Igaza van, tényleg alaptalannak tartom. Ő megpróbál előadni egy teóriát a gyakorítás és a kicsinyítés összefüggéséről, de ennek az értékelésében nem kívánok belemenni, mivel az *-m-* szempontjából tökéletesen mindegy, hogy ez az általános elképzelése helytálló-e, vagy sem: D. BARTHA történeti képzőtana (amelyre BÜKY is hivatkozik) az *-m-*-et sem a gyakorító, sem a kicsinyítő képzők között nem tartja számon. Ugyanezt mondhatom a TNyt.-ről is, valamint a legfontosabb leíró nyelvtanokról (MMNyR., MGr.).

Az *-m* gyakorító szerepéről szóló fejtegetés után BÜKY válaszcikkében egészen meghökkenítő részlet következik: „A *szal-* tő nyilván végmagánhangzós volt akkor, amikor fölvette a képzőket: **szald-sm-sd-s*. Az ige tő végén és az *-sm-s* képző elején is magánhangzó állt, amint szófejtésemben a *-s*-k föltüntetése mutatta is” (MNy. 2013: 77). – Az abszolút tőbe írt *d*-vel most ne is foglalkozunk, hiszen nyilván sajtóhiba. Nagyon sajnálom viszont azt, hogy előző cikkemben nem hívtam fel a figyelmet arra az elképesztő tévedésre, hogy BÜKY a *-s* magánhangzót mind a tő végmagánhangzójaként, mind a képző előhangzójaként felveszi. Akkor még sajtóhibára gyanakodtam, ezért nem tettem szóvá a dolgot. Kénytelen vagyok most pótolni ezt a mulasztást. Miért kellene a képzőnek (ejtéskönnyítő) előhangzót kapnia, ha a tő magánhangzóra végződik? Igaz, tudjuk, hogy bizonyos képzők állandósult előhangzóval csatlakoznak a tőhöz. Csakhogy ez az előhangzó nem más, mint az egykori tővéghangzó, amely a toldalékhoz vonódott. Akkortól fogva pedig, amikortól az előhangzó a képző részévé, állandó tartozékává vált, a képző természetesen a mássalhangzóra végződő (csonka) tőalakhoz csatlakozott, nem pedig magánhangzóra végződőhöz. Két *-s* találkozását feltételezni a morfémahatáron az *-m* (vagy akár a *-d*) ige képző csatlakozásakor logikátlan, légből kapott ötlet.

Nem jobb a folytatás sem: „Az ige tő végén *á* hang föltételezhető, minthogy ősmagyar korban is ez szokásos: »A szó végén csak hosszú *á*, *é* állottak, vö. *fá*, *házá*, *kezé* stb.« (MNyT. 110), tehát **szal-s = szal-á*” (BÜKY: MNy. 2013: 77–8). BÜKY láthatólag nem veszi észre, hogy teljesen hibásan általánosít, hiszen a **szal-s* ige(tő) esete nem analóg a *fá*, *házá*, *kezé* tőalakokéval, az utóbbiakban ugyanis az *á*, *é* magánhangzó diftongusra vezethető viszsza, míg a **szal-s* ige(tő) végén kettőshangzós előzmény feltételezésére semmi okunk sincs. Ahhoz, hogy ezt BÜKY belássa, figyelmesebben kellett volna elolvasnia és teljesebben idéznie az egyetemi tankönyv BÁRCZI írta fejezetrészletét, hogy se önmagát, se az olvasókat ne vezethesse tévútra. Hadd idézzem most helyette én egy kissé bővebben a hivatkozásban szereplő helyet, hogy világosan lehessen látni, miről van ott szó valójában: „Azoknak az *a*, *e* végű jövevényszavaknak a szóvégi magánhangzója, melyek a honfoglalást megelőző 3–4 évszázadban jutottak be nyelvünkbe, analogikusan megnyúlt, minthogy ekkor már a magyarban a szóvégi rövid magánhangzók mind magas nyelvállásúakká lettek, tehát *a*, *e* végű szó a magyar ragozási rendszerben ismeretlen volt. A szó végén csak hosszú *á*, *é* állhatott; vö. *fá*, *házá*, *kezé* stb. (1. a kettőshangzók tárgyalásában)” (BÁRCZI: MNyT. 110). – Mi következik mindebből ténylegesen a BÜKY tárgyalt *szal-* tőre és a belőle kiinduló képzésre nézve? (Az egyszerűség kedvéért – BÜKYhez hasonlóan – lemondok az *á* jelöléséről az *a* helyén.) Ha a **szal-s*-féle ige tő lexémaként megérte a BÁRCZI említette időszakot, akkor felső nyelvállású magánhangzó, *u* állt a végén: **szalu*, nem pedig *á*. Ha viszont képző (például *-d*) járult az ige tőhöz, akkor az megővta az abszolút tő végmagánhangzóját a záródástól: így keletkezett a *szalad*. Ha másfajta aggályainkat félretéve elfogadnánk BÜKY elképzelését, amely szerint a *zalámbol* létrejöttéhez az *-m* képző csatlakozásán át vezetett az út, akkor ott is **szalam*-féle alakkal kellene számolni, **szalám* forma feltételezésére nincs okunk. – Válatlanul azt állítom, hogy a *zalámbol*-ban az *á* megjelenésére nincs kielégítő magyarázat. A *kukumbálé ~ kukóbálé* kettősség, amelyet BÜKY (B. LŐRINCZY ÉVÁRA hivatkozva) említ (MNy. 2013: 78), teljesen rossz analógia: egyrészt ez a tájiszó főnév, nem pedig képzős ige; másrészt BÜKY az eredetéről és az alaktani felépítéséről semmit sem mond, így analógia-ként való alkalmazása legalábbis bajos; mindezeknél szembevetőbben pedig az *á* az *mb* hangkapcsolat u t á n áll benne, nem pedig előtte, mint a *zalámbol* ige-ben. – Az *á* magyará-

zatával kapcsolatban BÜKY az *m* képzői vagy inetimologikus voltának a kérdésére is kitér. Nem egészen világos, lát-e összefüggést az *m* mibenléte és az *á* megjelenése között. (Én nem látok.) Elismerem, hogy az *m*-mel kapcsolatos álláspontját BÜKY most a korábbinál világosabbá teszi (MNY. 2013: 78); a szótörténeti adatok láttán azonban változatlanul inkább az *m* inetimologikusságára voksolok (részletesebben l. HORVÁTH: MNY. 2012: 74–5).

BÜKY következő feltételezésével mind a konkrét részletet tekintve, mind általános módszertani szempontból baj van: „HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 75) azt mondja, hogy a MÉSZÖLY GEDEON tollából idéztem igék nem szoktak *-l* képzőt kapni, ez azonban nem zárja ki, hogy ez az ige kapott” (BÜKY: MNY. 2013: 78). – De miért kapott volna? A képzője *n e m s z o r u l t* volna a funkció megerősítésére. Másrészt BÜKY érvelésmódja meglehetősen sajátos: feltételezésének támogatására sem adatot, sem pontos analógiát nem tud említeni, ezek helyett magát a feltevést szerepelteti érvként. Az utána szóba hozott *futamlás* és *csuszamlás* pedig a *-d* hiányában a lényegtől eltávolodó, sánta analógia.

Az *á*-ra vonatkozó magyarázati kísérlethez hasonlóan a *b*-vel foglalkozó is a kritikám hatására jelent meg BÜKY második közleményében: „A *zalámbol* ige *-b*-jének eredetmagyarázatát is hiányolja HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 76), mondván, hogy »a *d ~ b* váltakozás egyáltalán nem szokásos«, ami nem jelenti, hogy lehetetlen. Az elemi fonológia szerint lehet *d > b* változás, nos: a TESz. szerint például »a hangfestés síkján összefügg a *bambá*-val [a] N. *banga, bangó, bandó*[:j] ’bamba’« (BÜKY: MNY. 2013: 78). – Hadd kezdjem egy kis pontosítással; ezt írtam: „A *d > b* változás vagy a *d ~ b* váltakozás egyáltalán nem szokásos” (HORVÁTH: MNY. 2012: 76). – Természetesen nem vonom kétségbe, hogy a *d > b* változás elvileg nagyon is lehetséges, hiszen ezek a mássalhangzók közel állnak egymáshoz a fonológiai rendszerben. Csakhogy BÜKY itt is megfélekedezik egy lényeges tulajdonságról: az a *-d*, amelyről most beszélünk, funkciós elem, igeképző, s az ilyeneknek a hangalakja erős indok nélkül nem szokott megváltozni. A *f u n k c i ó n a k k o n z e r v á l ó* ereje van. – Tekintettel arra, hogy (mindkét közleményéből kitetszően) BÜKY nem hisz a *zalámbol* onomatopoeitikus eredetében, elég furcsa, hogy a hangutánzás-hangfestés köréből próbál meg támogató példát bemutatni. Ráadásul nem egészen tisztázott felépítésű és viszonyú mellénevek kapcsolatát hozza fel analógiaként egy igeképzőt érintő feltételezett változáshoz. A *bambalyog : bandalog* pár annyiban jobb, hogy legalább igékből áll, bár a *bandalog* felépítését és eredetét nem látom tisztázottnak. (Elképzelhető például az *andalog*-gal való összefüggése is.) Az ellenben biztos, hogy ez az igepár sem meggyőző példa a *-d* képző *-b*-vé alakulására. – Az pedig, hogy a *békula*, a *cula* és a *brekus*z hogyan kerül a képbe (MNY. 2013: 78–9), érthetetlen.

A következő résztema a képzőszembenállás: „HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 76) fölveti, hogy »a *szalabol* (> *zalámbol*) nem a *szalad* leszármazottja, hanem annak a testvére, vagyis ugyanúgy a *szal-* tő közvetlen származéka, mint amaz.« Ennek mérlegelését a VégSz. és BENKŐ LORÁND (1984) képzőmutatója alapján elveti: »*-d : bol* szembenállás egyáltalán nem szokásos a fiktív tövű igecsaládok körében.« (Vagyis HORVÁTH LÁSZLÓ eleve tudja, hogy virtuális tövű igével van dolga)” (BÜKY: MNY. 2013: 79). – Igen, természetesen tudom, hogy fiktív (BÜKY szóhasználatával: virtuális) tövű igékkal van dolgunk. Nem az én (helyes vagy helytelen) vélekedésemről van szó: BÜKY vagy bárki más éppen úgy tudhatja, mint én, hogy a *szalad* fiktív tövű, hiszen a *szal-* lexémaként nem él. Ugyanígy fiktív tövű a *zalámbol* is, akár van eredetbeli kapcsolata a *szalad* igével, akár nincs. (Mindezen nem változtat, hogy a *szalad* a fiktív tövű igéknek ahhoz a csoportjához tartozik, amelyet BENKŐ

könyve – A magyar fiktív [passzív] tövű igék. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984. – álfiktív tövűekként emleget. Az ilyenek eredetileg valódi lexéma származékai voltak, és ennek a lexémának a kihalásával váltak fiktív tövűekké.) – A *-d* : *-bol* szembenállásra egyébként a nem fiktív tövű igék (vagyis az élő lexémából képzett származékigék) köréből sem tudok példát. – Az imént idézett helyen BÜKY helyesen jegyzi meg, hogy a *-bol/-böl* képző ritka. Ebből ilyen következtetést von le: „A gyér adatok láttán HORVÁTH LÁSZLÓ »nem szokásos« megállapításának nincs nagy bizonyító ereje” (BÜKY: MNy. 2013: 79). Erre azt felelhetem: akkora bizonyító ereje tényleg nincsen, mint akkor lenne, ha tömegével ismernénk *-bol/-böl* képzős igéket. A *-d* : *-bol* szembenállás hiányát mégsem szabad lebecsülni: arra mutat, hogy az igecsaládok tagjainak a funkciók szerinti „szereposztása” n e m i g é n y l i e g y *-d* képzős és egy *-bol/-böl* képzős családtag együttes jelenlétét. – Ugyanott egyébként BÜKY megkísérli a képbe bevonni a *csördül* igét (talán a *csörömpöl*-l-lel való összefüggésre gondolva), ez azonban pontatlan analógia: a *csördül* képzőbokrót tartalmaz, nem pedig elemi *-d* képzőt. – Érdemes még azt is megjegyezni, hogy a *-bol/-böl* képzős igék többsége onomatopoetikus eredetű. Ez önmagában nem dönti meg BÜKY szófejtését, de olyan tény, amely nem hagyható számításán kívül.

A *zalámbol* (történeti) szóföldrajzával kapcsolatban BÜKY korábban felvetette, hogy az ige „talán nem is kapcsolható kizárólag a [Veréczi] korabeli [ti. 17. századi] dunántúli nyelvjárásokhoz” (MNy. 2011: 79–80). Erre vonatkozólag most idézi azt a megjegyzésemet, hogy „kézenfekvőbb és kevésbé kockázatos annak a feltételezése, hogy Veréczi mégis valamiképpen a Dunántúlról ismerte meg a szót, mint hipotézist gyártani az ige hajdani nagyobb elterjedtségéről” (HORVÁTH: MNy. 2012: 76), majd hozzáfűzi: „A »talán nem is kapcsolható« kifejezésem mennyivel számíthatóbb hipotézisgyártásnak a »valamiképp[en] a Dunántúlról ismerte meg a szót« kitételnél, nehezen fogható fel” (BÜKY: MNy. 2013: 79). – Az természetesen igaz, hogy két hipotézis áll egymással szemben. A véleményemet azonban fenntartom: kevésbé kockázatos egy személy nyelvi életrajzában egy ismeretlen mozzanatra gondolni, mint egy szó elterjedtségét kivetíteni olyan nyelvjáróterületekre, amelyeken egyéb egykori vagy mai nyomai nincsenek. – Idevonható BÜKYnek egy *zalámbol*-os Ady-idézethez fűzve tett, élcelődő megjegyzése: „Ady is »valamiképp a Dunántúlról ismerte meg a szót«?” (MNy. 2013: 80). Nos, bevallom, nem tudom, honnan ismerte meg. Az viszont biztosnak látszik, hogy nem az anyanyelvjárásából: semmiféle jele sincs annak, hogy a 19. század utolsó harmadában a mai keleti országhatár közelében a *zalámbol* használatos tájszó lett volna. Arra viszont érdemes gondolni, hogy Ady korában volt már tájszótár, voltak újságok, a könyvkiadás pedig sokszorosan nagyobb méretekben folyt, mint például bő kétszáz évvel azelőtt, Veréczi idejében. Valószínű, hogy Ady olvasmányélményként bukkant a *zalámbol* igére.

Ö s s z e g e z v e: BÜKY LÁSZLÓ „rekontrája” megalapozatlan. Egyetlen olyan rész kérdés sincs, amelyben meggyőzően tudná alátámasztani a saját álláspontját, illetőleg amellyel kapcsolatban sikeresen cáfolná kritikai észrevételeim helyességét.

HORVÁTH LÁSZLÓ